

6. Світовий банк: Мігранти перешлють додому на 15 млрд. доларів менше <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2009/03/31/156214> 31.03.2009.

7. Demetrios G. Papademetriou and Aaron Terrazas «Immigrants and the Current Economic Crisis: Research Evidence, Policy Challenges, and Implications», Migration Policy Institute, January 2009.

8. Журнал «Громадянське суспільство», № 1(8), 2009 рік Український незалежний центр політичних досліджень <http://www.ucipr.kiev.ua/index.php>

9. Жаліло Я. А Тенденції трудової міграції з України до країн СНД січень 2009 <http://www.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/11.htm>

10. Demetrios G. Papademetriou and Aaron Terrazas «Immigrants and the Current Economic Crisis: Research Evidence, Policy Challenges, and Implications», Migration Policy Institute, January 2009.

11. European Integration Consortium «Final Study», Nuremberg, 2009.

12. Demetrios G. Papademetriou, Madeleine Sumption, and Will Somerville «Migration and the Economic Downturn: What to Expect in the European Union» Migration Policy Institute January 2009.

Статтю подано в редакцію 11.02.09 р.

УДК 336.77.01

О. М. Мельник, д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДОВГІ ХВИЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ ТА КРЕДИТНА АКТИВНІСТЬ У ФРН

У статті розглядаються проблеми відповідності існуючих теоретичних поглядів на довгострокову динаміку кредитної активності реальному стану справ у кредитній сфері ФРН протягом 1950—2005 рр.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: великі хвилі економічної динаміки, довгострокова динаміка кредитної активності, довгострокова динаміка інфляції.

Треба відзначити, що система кредитних відносин суспільства не є замкнутою системою. Вона є структурним елементом більшої надсистеми, а тому зазнає суттєвого впливу з боку інших складових елементів суспільного відтворення, зокрема, з боку

продуктивних сил суспільства, розвитку яких і підпорядковується, значною мірою, її еволюція.

Циклічні зміни у кредитних відносинах пов'язані з циклами суспільного відтворення. Матеріальною основою і найбільш помітною характеристикою змін останнього є циклічні зміни у продуктивних силах суспільства. Зміни у продуктивних силах суспільства викликають відповідні зміни у системі суспільних відносин як на національному, так і на міжнародному рівні, зокрема і у кредитних відносинах. А тому достатньо важливо простежити той зв'язок, який існує між довгими хвилями економічної динаміки та кредитною активністю у провідних промислово розвинутих країнах світу, які є на сьогоднішній день локомотивами економічного розвитку, і досягли найвищого рівня розвитку продуктивних сил.

Однією з найбільш важливих рис розвитку продуктивних сил є те, що цей процес відбувається не плавно, а поштовхами. Тобто тривалі періоди інтенсивного розвитку продуктивних сил змінюються настільки ж тривалими періодами відносного спаду в цьому процесі. Першим на дану обставину наприкінці 20-х років ХХ ст. звернув увагу М. Д. Кондратьєв. З того часу дані економічні процеси одержали назву «великих чи довгих хвиль кон'юнктури Кондратьєва».

До вивчення великих хвиль кон'юнктури М. Д. Кондратьєва підштовхнуло дослідження зміни рівня товарних цін за тривалий період. Дослідження зміни товарних цін показало, що середній рівень товарних цін описує ряд коливальних рухів тривалістю близько 50—60 років. Надалі аналогічні коливальні рухи М. Д. Кондратьєвим були виявлені в динаміці й інших економічних показників: відсотка на капітал, грошової заробітної плати, обороту зовнішньої торгівлі, рівня видобутку і споживання вугілля, виробництва чавуна, свинцю і т. п.

Протягом усього досліджуваного періоду Кондратьєв виділяє «чотири емпіричні правильності», тобто найважливіші риси чи закономірності, характерні для великого циклу.

1) Біля джерел зародження підвищувальної фази чи на самому її початку відбуваються глибокі зміни всього життя суспільства. Цим змінам передують значні науково-технічні винаходи і нововведення. У підвищувальній фазі першої хвилі, тобто наприкінці XVIII століття, це був розвиток бавовняної промисловості, що змінило економічні умови життя суспільства. Зростання у другій хвилі, тобто в середині XIX століття, пов'язане з будівництвом залізниць, що дозволило освоїти нові території. Підвищувальна тенденція третьої хвилі наприкінці XIX і початку XX століття

була викликана розвитком хімічної промисловості та широким впровадженням електрики, радіо, телефону. Підвищувальна тенденція четвертої хвилі в середині ХХ століття була викликана швидким розвитком автомобільної, телевізійної, літакобудівної та нафтохімічної промисловості. Перспективи для нового підйому у п'ятій хвилі наприкінці ХХ і початку ХХІ століття пов'язані з розвитком електроніки, інформатики та нових засобів зв'язку.

2) Підвищувальні фази великої хвилі, на думку Кондратьєва, більш багаті соціальними потрясіннями (революції, війни і т. п.), ніж знижувальні.

3) Знижувальні фази кожного великого циклу супроводжуються тривалою депресією сільського господарства. Крім того, низькі ціни на товари в період спаду сприяють зростанню відносної вартості золота, що спонукує збільшувати його видобуток, а нагромадження золота сприяє виходу економіки з затяжної кризи.

4) Періодичні кризи промислового (9—12-літнього) циклу немов би нанизуються на відповідні фази довгої хвилі і змінюючи свою динаміку в залежності від неї. У періоди тривалого підйому в середньому циклі більше часу припадає на економічне зростання і «процвітання», а інтенсивність цього зростання істотно вище. У період спаду великої хвилі спостерігається зворотна картина. У середньому циклі збільшується тривалість фаз кризи і депресії. Глибина кризового падіння виробництва значно зростає. А тривалість фаз поживлення і підйому скорочується, темпи економічного зростання в цих фазах стають нижче.

Кондратьєв вказував, що виділені ним «емпіричні правильності» надзвичайно важливі не тільки як ознаки, що характеризують великі цикли, але вони надзвичайно важливі і для розуміння механізму появи цих хвиль.

Зміни в царині техніки, безперечно, впливають на хід економічної динаміки. Але вони не є випадковими, оскільки їх поява передбачає наявність двох умов: 1) наявність відповідних науково-технічних відкриттів і винаходів; і 2) господарські можливості застосування цих відкриттів і винаходів на практиці.

Весь механізм появи довгої хвилі, згідно поглядів Кондратьєва, замикається кредитною сферою. Він відзначав, що для рішучого і тривалого підйому необхідний значний резерв вільного капіталу. Верхню поворотну точку в довгій хвилі Кондратьєв пояснював надмірно високим відсотком, тобто дорожнечею позикового капіталу, а нижню точку — дешевизною кредиту, тобто низьким відсотком. Проте, незважаючи на величезну заслугу М. Д. Кондратьєва в створенні теорії великих хвиль, сучасна тео-

рія довгих циклів дещо відмінна від його уявлень. За період, що минув після смерті Кондратьєва, значно змінилися умови функціонування економіки, були виділені нові закономірності, нові взаємозв'язки явищ, що пов'язані з великими хвилями. І у зв'язку з цим доречним буде простежити, а яким чином взаємодіють між собою велика хвиля та кредитна сфера у провідних економічно розвинутих країнах на сучасному етапі.

Аналіз процесів, які відбуваються у кредитній сфері, доречно почати з розгляду того, як змінювалась кредитна активність у ФРН протягом останньої великої хвилі. При цьому будуть вивчатись дані за період з 1950 по 2005 роки, які відображені у такому періодичному виданні МВФ як *Interational Financial Statistics*. У якості саме такого проміжку для розгляду динаміки цей період обраний не випадково, оскільки цей період є періодом повної великої хвилі. На цей період припадає кінець підвищувальної стадії четвертої хвилі, знижувальна стадія четвертої хвилі та початок підвищувальної стадії п'ятої хвилі.

Проблема нівелювання коротко- та середньострокових коливань, які присутні протягом усього перебігу великої хвилі, вирішувалась через дослідження середніх значень відповідних показників протягом десятилітнього періоду. Це дає можливість згладити і нівелювати дію тимчасових чинників, залишивши в полі зору вплив лише тих чинників, що діють тривалий час.

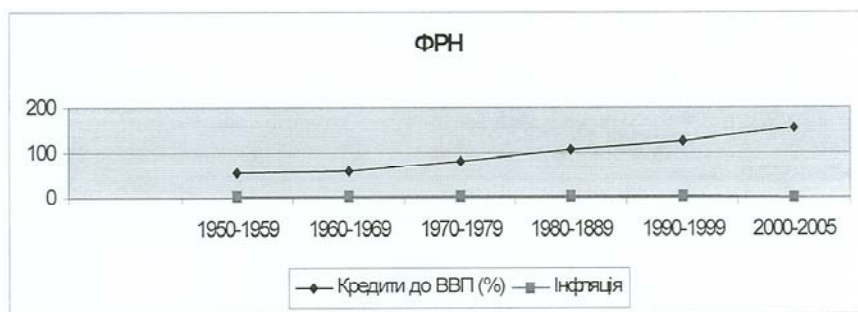
ФРН для аналізу теж обрана не випадково. Це пов'язано з тим, що це та країна, яка є однією з семи провідних, найбільш економічно розвинутих країн світу. Саме ці економічно розвинуті країни мають відносно цілісні економіки, що являють собою відносно самостійні господарські галузеві комплекси; вони можуть себе відносно самостійно обслуговувати і відносно замкнуто існувати. Окрім того, саме вони (ці сім провідних економічно розвинутих країн) генерують економічні зміни. Саме ці країни належать до країн першого ешелону великої хвилі, на відміну від інших країн, які лише підхоплюють та розповсюджують ті зрушення, що були згенеровані найбільш економічно розвинутими країнами першого ешелону.

Аналіз процесів, які відбуваються у кредитній сфері ФРН, слід почати з вивчення того, як змінювалась відносна величина наданих економіці кредитів. Причина дослідження саме відносної величини наданих економіці кредитів обумовлена тим, що, з одного боку, абсолютна величини наданих економіці кредитів не є показовою, оскільки вона повинна бути модифікована чи пристосована до постійного процесу інфляції. А з іншого боку,

більша за масштабами чи більш інтенсивно зростаюча економіка буде продукувати більший обсяг кредитної активності чи більш високі темпи її зростання, а тому співставити між собою показники по кількох різних країнах стає практично неможливо. Окрім того, для ФРН характерна достатньо специфічна проблема пов'язана з тим, що протягом аналізованого періоду до складу Західної Німеччини була включена Німеччина Східна, а також відбулась зміна грошової одиниці, яка використовується на території країни. Саме тому при співставленні потрібно розглядати показник відносної кредитної активності: загальну величину кредитів, що надані економіці, у порівнянні із загальною величиною номінального ВВП країни. Саме цей показник, з одного боку, нівелює вплив інфляційних процесів, а, з іншого, робить співставними відповідні показники по економіках різних країн.

Окрім того, досить важливо розглянути зміни у величині кредитної активності у співставленні зі змінами у величині відсоткової ставки та інфляції, оскільки величина відсоткової ставки та інфляції являють собою ті чинники, які досить істотно впливають на величину загальної кредитної активності — це по-перше, а по-друге, зміни у величині відсоткової ставки та інфляції самі по собі є досить важливими у зв'язку з тим, що вони входять до переліку тих чинників, які самі визначають перебіг великої хвилі.

Аналіз відносної кредитної активності у ФРН свідчить, що вона змінилась протягом великого циклу досить істотно (див. графік та відповідні щорічні статистичні дані у таблиці).

Протягом 1950—2005 рр. рівень відносної кредитної активності у країні збільшився з 49 % до 154 % від ВВП. При цьому відповідне зростання рівня кредитної активності відбувалось досить

нерівномірно. Найменш динамічно кредитна активність зростала на початку періоду протягом 50-60-х рр. За цей період показник співвідношення кредитів до ВВП зріс лише на 2,4 відсоткових пункти: з 56,8 % у середньому протягом 1950—1959 рр. до 58,4 % у середньому протягом 1960—1969 рр. Протягом наступного десятиліття (70-ті роки) інтенсивність відносної кредитної активності зросла у 1,4 разу, що дозволило показнику співвідношення кредитів до ВВП у середньому за період зрости до 81,9 %. Протягом 80-х років інтенсивності процесу зростання рівня кредитної активності дещо знизилась, проте все одно була доволі високою. Показник співвідношення кредитів до ВВП збільшився у 1,32 разу, сягнувши 108 % від ВВП.

У наступне десятиліття (1990—1999 рр.) показник відносного рівня кредитної активності у Німеччині зростав, але зростав значно меншим темпом (1,18 разу). Його абсолютна величина становила 127,6 % від ВВП у середньому за десятиліття. На початку XXI ст. темпи зростання цього показника дещо зросли (до 1,22 разу), проте вони були істотно нижчими ніж у 70—80-ті роки. При цьому абсолютна величина показника співвідношення кредитів до ВВП сягнула свого пікового середнього рівня у 155,8 % від ВВП. У 2005 році вона була навіть дещо нижчою за це середнє значення — 154 %.

Розгляд співвідношення між темпами інфляції та рівнем відносної кредитної активності дає підстави для висновків про те, що, коли у 50—60-х роках і у ФРН зростання рівня інфляції призводило до короткострокового падіння рівня кредитної активності, хоча і при наявності певного (1—1,5 роки) лагу, то в 70—80-ті роки зростання інфляції не призводило до зменшення показника співвідношення кредитів до ВВП. Він лише трохи уповільнював темпи свого зростання. Подібне співвідношення між темпами інфляції та темпами зростання співвідношення величини кредитів до ВВП добре проглядається не тільки по річних, а й по усереднених даних. У 70—80-х роках середній щорічний показник інфляції був вищим ніж у 50—60-ті роки. У 70-ті він становив 4,9 %, а у 80-ті — 2,9 %. Після цього зменшення темпів інфляції співпадало зі зменшенням темпів зростання показника співвідношення кредитів до ВВП.

Важливе значення для розуміння причин відповідних змін у показниках відносної кредитної активності має вивчення не тільки змін у показниках інфляції, а й у показниках величини позикового відсотка (див. графік та відповідні щорічні статистичні дані у табл.).

Вивчення статистичних даних по змінах номінального та реального позикових відсотків у ФРН свідчить про наявність впливу величини позикового відсотка на кредитну активність. Динаміка номінального позикового відсотка описує велику хвилю, проте ця хвиля лежить у протифазі до великої хвилі економічної кон'юнктури, у динаміці ж реального відсотка цю хвилю також можна простежити, проте її рух у значно більшій мірі відповідає динаміці хвилі економічної кон'юнктури.

Характеризуючи зміни у величині позикового відсотка, важливо зазначити, що протягом усього періоду середня величина реального довгострокового відсотка була більшою за величину короткострокового відсотка. Важливою умовою цього стало те, що рівень інфляції у ФРН не був досить високим та змінювався досить повільно, а тому він був доволі прогнозованим, що призвело до того, що кредитний ринок спромігся пристосуватись і захиститись від інфляції, а тому реальна відсоткова ставка у тривалій перспективі була тут весь час позитивною як на ринку коротко-, так і довгострокових позик.

Важливо також зауважити, що у ФРН чітко простежується тенденція до зниження реального рівня позикового відсотка у період найбільш динамічного зростання кредитної активності (70-ті роки). Аналогічна ситуація, яка склалась на кредитному ринку Німеччини у кінці ХХ ст., теж стала причиною певного пожвавлення кредитної активності в цей період. При цьому слід зауважити на те, що важливим чинником, що вплинув на величину реального позикового відсотка практично у всіх економічно розвинутих країнах у 70-ті роки у бік його зниження, стала галопуюча інфляція. По мірі того, як вона знижувалась, починала зростати величина реального позикового відсотка, що і справляло гальмуючий вплив на рівень зростання кредитної активності.

Таблиця 1

КРЕДИТНА АКТИВНІСТЬ У ФРН ПРОТЯГОМ 1950—2005 рр.*

Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	У серед- ньому за період
Кредити економіці	3184	3272	3297	3292	3319	3402					
ВВП	2030	2074	2110	2129	2168	2212					
Кредити до ВВП (%)	157	158	156	155	153	154					155,8
Інфляція	1,5	2,0	1,4	1,0	1,7	1,4					1,5
Короткостроковий % (номін.)	4Д	4,4	3,3	2,3	2,0	1,8					3,2
Довгостроковий % (номін.)	5,2	4,7	4,6	3,8	3,8	3,8					4,4
Короткостроковий % (реальн.)	2,6	2,4	1,9	1,3	0,3	0,4					1,7
Довгостроковий % (реальн.)	3,7	2,7	3,2	2,8	2,1	2,0					2,9
Рік	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	У серед- ньому за період
Кредити економіці	2820	3097	3481	3827	4166	4488	4837	5137	5497	3085	
ВВП	2431	2938	3155	3235	3394	3523	3586	3667	3769	1979	
Кредити до ВВП (%)	116	105	110	118	123	127	135	140	146	156	127,6
Інфляція	2,7	3,6	5,1	4,4	2,7	1,9	1,4	1,9	0,9	0,6	2,5
Короткостроковий % (номін.)	7,9	8,8	9,4	7,5	5,4	4,5	3,3	3,2	3,4	2,7	5,6
Довгостроковий % (номін.)	8,9		8,0	6,3	6,7	6,5	5,6	5,1	4,4	4,3	6,4
Короткостроковий % (реальн.)	5,2	5,2	4,3	3,1	2,7	2,6	1,9	1,3	2,5	2,1	3,1
Довгостроковий % (реальн.)	6,2	5	2,9	1,9	4	4,6	4,2	3,2	3,5	3,7	3,9

Продовження табл. 1

Рік	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	У серед- ньому за період
Кредити економіці	1465	1597	1707	1819	1928	2039	2106	2182	2307	2434	
ВВП	1471	1535	1587	1667	1749	1826	1927	1991	2094	2223	
Кредити до ВВП (%)	100	104	108	109	110	112	109	110	110	109	108,1
Інфляція	5,4	6,3	5,3	3,3	2,4	2,4	-0,3	0,2	1,2	2,8	2,9
Короткостроковий % (номін.)	9,1	11,3	8,8	5,7	6,0	5,4	4,6	3,7	4,0	6,6	6,5
Довгостроковий % (номін.)	8,5	10,4	9,0	8,0	7,8	7,0	5,9	5,8	6,1	7,1	7,6
Короткостроковий % (реальн.)	3,7	5	3,5	2,4	3,6	3,2	4,9	3,5	2,8	3,8	3,6
Довгостроковий % (реальн.)	3,1	4,1	3,7	4,7	5,4	4,8	6,2	5,6	4,9	4,3	4,7
Рік	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	У серед- ньому за період
Кредити економіці	472	544	630	707	770	853	951	1056	1185	1335	
ВВП	675	749	823	917	985	1028	1117	1194	1283	1388	
Кредити до ВВП (%)	70	73	77	77	78	83	85	88	92	96	81,9
Інфляція	3,4	5,2	5,5	7,0	7,0	5,9	4,3	3,7	2,7	4,1	4,9
Короткостроковий % (номін.)	8,6	6,2	4,3	10,2	8,9	4,4	3,9	4,1	3,4	5,9	5,9
Довгостроковий % (номін.)	8,3	8,0	7,9	9,3	10,4	8,5	7,8	6,2	5,8	7,4	8
Короткостроковий % (реальн.)	5,2	1	-1,2	3,2	1,9	-1,5	-0,4	0,4	0,7	1,8	1,1
Довгостроковий % (реальн.)	4,9	2,8	2,4	2,3	3,4	2,6	3,5	2,5	3,1	3,3	3,1

Закінчення табл. 1

Рік	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	У серед- ньому за період
Кредити економіці	143	162	183	208	238	272	298	326	397	446	
ВВП	296	326	354	378	414	454	482	486	531		
Кредити до ВВП (%)	48	50	52	55	57	60	62	67	75		58,4
Інфляція	2,0	2,9	2,9	2,8	2,0	3,9	3,8	0,9	1,8	2,7	2,6
Короткостроковий % (номін.)	зд	4,6	2,9	3,0	3,3	4,1	5,3	3,4	2,6	4,8	3,7
Довгостроковий % (номін.)	6,4	5,9	5,9	6,1	6,2	6,7	7,6	7,0	6,8	7,0	6,6
Короткостроковий % (реальн.)	1,1	1,7	0	0,2	1,3	0,2	1,5	2,5	0,8	2,1	1,1
Довгостроковий % (реальн.)	4,4	3,0	3,0	3,3	4,2	2,8	3,8	6,1	5,0	4,3	4,0
Рік	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	У серед- ньому за період
Кредити економіці	48	48	59	73	89	106	122	141	157	178	
ВВП	97	119	136	146	156	178	196	213	228	250	
Кредити до ВВП (%)	49	40	43	50	57	60	62	66	69	71	56,8
Інфляція	3,0	7,5	2,0	-1,9	0,0	2,0	1,9	2,9	2,8	1,8	2,2
Короткостроковий % (номін.)	6,0	6,0	4,5	3,5	3,0	3,5	5,0	4,0	3,0	4,0	4,3
Довгостроковий % (номін.)	4,2	6,1	5,2	3,6	3,0	3,1	4,7	4Д	3,0	2,7	4,0
Короткостроковий % (реальн.)		-1,5	2,5	5,4	3	1,5	3,1	1,1	0,2	2,2	2,1
Довгостроковий % (реальн.)	1,2	-1,4	3,2	5,5	3,0	1,1	2,8	1,2	0,2	0,9	1,8

* Таблиця складена на основі даних щорічників «International Financial Statistics» за 1970, 1990, 2000, 2006 рр.

У ФРН можна досить чітко побачити хвильову динаміку змін величини реального позикового відсотка. Мінімальна величина реального позикового відсотка (1,1 — короткостроковий, 3,1— довгостроковий) співпадає у часі з максимальним темпом зростання кредитної активності (1970—1979 рр.), коли вона зросла в 1,4 разу. При цьому, знову ж таки головною причиною таких незначних значень реальних позикових відсотків стала галопуюча інфляція 70-х років. Тоді темпи інфляції у ФРН становили у середньому за десятиліття 4,9 %, що майже у 2 рази більше ніж за попереднє десятиліття (2,6 %). Надалі по мірі зростання рівня реального позикового відсотка темпи зростання кредитної активності уповільнювались. А у 90-х роках, коли реальні позикові відсотки почали знижуватись, відбулось також і зменшення темпів приросту кредитної активності. Причини цього слід шукати у державній кредитній політиці, яка була пов'язана з пошуками виходу з найглибшої післявоєнної кризи та у стані реального сектора економіки, у тому, що технічне переоснащення виробництва у ФРН у цей час було значною мірою вже завершено.

Висновки. 1. Теоретичні уявлення про зв'язок довгої хвилі економічної динаміки та кредитної активності, які на думку М. Д. Кондратьєва полягають у тому, що механізм довгої хвилі визначається кредитною сферою, не повністю підтверджуються фактами періоду 1950—2005 рр. (тобто 4 та частково 5 великих хвиль).

2. Аналіз рівня кредитної активності у ФРН за цей період засвідчив, що її загальний рівень зростає. Проте відповідне зростання загального рівня кредитної активності відбувається нерівномірно. У динаміці змін загального рівня кредитної активності можна побачити певну хвильову динаміку: в період знижувальної стадії довгої хвилі ця активність зростала найінтенсивніше, у підвищувальній стадії довгої хвилі ця активність зростала найменшим темпом. Подібна динаміка кредитної активності у провідних економічно розвинутих країнах не відповідає існуючим теоретичним уявленням.

3. Аналіз динаміки рівня позикового відсотка у ФРН засвідчив, що 1) динаміка номінального позикового відсотка відбувається по хвилі, яка знаходиться у протифазі, щодо великої хвилі та динаміки змін відносної кредитної активності; 2) динаміка ре-

ального позикового відсотка відбувається по хвилі, яка знаходиться у тій самій фазі, що і велика хвиля та динаміка змін кредитної активності. Подібний зв'язок між динамікою рівня реального позикового відсотка та загальної кредитної активності є цілком логічним, оскільки він опосередковується динамікою рівня інфляції.

Література

1. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. — М.: Экономика, 1989. — 526 с.
2. Interational Financial Statistics. — Yearbook. N.Y. 1970, 1990, 2000, 2006 p.

Стаття надійшла до редакції 04.02.09 р.